

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA KÜLTÜR MİRASININ YERİ VE ÖNEMİ

The Importance of Cultural Heritage in Sustainable Development

İlknur TÜRKÖĞLU*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, son yıllarda her alanda sıkça sözü edilen “sürdürülebilirlik” ve “sürdürülebilir kalkınma” kavramları içinde kültür mirasının nasıl ve ne kadar yer aldığı üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Bu yapılırken, öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi özetlemiş, bu konudaki uluslararası toplantılar ve bu toplantıların sonuç metinleri ve literatür incelenmiştir. Sonrasında kültür mirası konusunda önemli ve yeni gelişen kavramlar tanımlanmıştır. Kültür varlıklarının pek çok değerinin yanı sıra ekonomik değeri de ele alınmıştır.

Son bölümde ise sürdürülebilir kalkınma ile ilgili başlıca uluslararası metinlerde kültür mirası kavramının yeri değerlendirilmiş, kültürün, sürdürülebilir kalkınmanın temel öğeleri olarak kabul edilen sosyal gelişim, ekonomik kalkınma ve çevre koruma ile birlikte ve tüm bunları bağlayıcı şekilde ele alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Kültür Mirası, Kültür Mirası Yönetimi

ABSTRACT: The aim of this study is to evaluate how and to what extent cultural heritage is included in the concept of “sustainability” and “sustainable development” which are frequently mentioned in recent years in almost every field. In doing this, first of all, the development of the concept of sustainable development has been summarized, international meetings on this subject and the final texts of these meetings and literature have been examined. In the next chapter, important and emerging concepts on cultural heritage were defined. In addition to the many values of cultural assets, economic value and the formation of a sector are discussed.

In the last part, the concept of cultural heritage has been evaluated in the main international texts on sustainable development and the necessity of culture to be dealt with and binding in all aspects of social development, economic development and environmental protection, which are considered as the basic elements of sustainable development, are emphasized.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development, Cultural Heritage, Cultural Heritage Management

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Restorasyon ve Konservasyon Bölümü, Avcılar/İstanbul, iturkoglu@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3731-9130

Geliş Tarihi / Received: 17.02.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Gelişimi

Dünyada hızla artan kentleşmenin ve nüfusun neden olduğu büyük çevre sorunları, 1970'lerin başından itibaren ulusal ve uluslararası kurumları çözüm aramak zorunda bırakmıştır. 1980'lerde uygulanan Neoliberal ekonomik politikalar ve tüketime dayalı serbest piyasa ekonomisi, dünyanın doğal kaynaklarının hızla tükenmesine ve kirlenmesine yol açmıştır.

Küresel ısınmanın, ozon tabakasının delinmesinin ve Çernobil nükleer felaketinin küresel sonuçlarının tartışıldığı bu dönemde, kalkınmanın, sosyal ve ekolojik çevreye mümkün olduğunca az zarar verecek şekilde gerçekleşmesi konusu, pek çok platformda tartışılmaya başlanmış ve bu konuya çözüm oluşturulmak amacıyla hazırlanan belgeler ilgili ülkelere kabul edilmiştir. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma kavramından ilk kez bahsedilen 1972 Birleşmiş Milletler Konferansı'ndan günümüze kadar gelen süreçte gerçekleşen belli başlı konferanslar ve toplantılar değerlendirilecektir.

1972 Stokholm, İnsan Çevresi Konferansı

Sürdürülebilirliğin küresel boyutta tartışıldığı ilk toplantı Birleşmiş Milletler tarafından 5- 16 Haziran 1972 tarihinde Stokholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olmuştur. Konferansın sonuç raporu 1973'de yayımlanmıştır. Konferansta artan dünya nüfusunun neden olduğu çevre kirliliği ve ekonomik kalkınmanın çevre ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Raporun 1. bölümünün 6. başlığında:

“Şimdiki ve gelecek nesiller için, barış ve dünya çapında ekonomik ve sosyal kalkınmanın belirlenmiş ve temel amaçları ile uyumlu ve birlikte sürdürmesi, zorunlu bir amaç olmalıdır” denilmektedir¹.

Raporun 24- 25. sayfalarında, “Çevre Sorunlarının Eğitim, Bilgi, Sosyal ve Kültürel Yönleri” başlığı altında 95-101. Tavsiyeler yer almaktadır. 95. Tavsiye başlığı altında:

“Devam eden projeleri, uluslararası bir ağda, ulusal sosyal, eğitim ve kültürel programları, ekonomik yönleriyle desteklemek ve teşvik etmek” ifadesi yer almaktadır². Bu ifade günümüze de ışık tutacak kapsamlı bir yaklaşımdır.

¹ Stokholm, 1973, s. 3 (https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1)

² Stokholm, *age.*, s. 24.

1987 Brundtland Raporu

Stokholm Konferansı'ndan 15 yıl sonra, 1987 yılında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından “Ortak Geleceğimiz³” başlıklı bir rapor yayımlanmıştır⁴. Bu raporla, sürdürülebilir kalkınma için yol gösterici ilkeler geliştirilmiştir.

Raporun 2. bölümünde sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımlanır ve “*Sürdürülebilir kalkınma ise, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama becerilerinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır*” denilir⁵.

Bu tanıma göre sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ile çevre koruma arasındaki uyumluluk ile ilişkilidir ve temel olarak çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları vardır⁶.

1992 Rio Dünya Zirvesi

Brundtland raporu, küresel kalkınmanın kurumsallaşmasının temellerinin atılacağı 1992 Rio Zirvesi için bir ivme sağlamıştır. Stockholm Konferansı'nın yirminci yıldönümünde gerçekleşen Rio Dünya Zirvesi'nde katılımcı devletler tarafından, sürdürülebilir kalkınma için küresel bir eylem planı olan Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi ve bu bildirgenin eylem planı olarak da Gündem 21 kabul edilmiştir. Gündem 21, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutları, doğal kaynakların korunması ve yönetilmesi, büyük grupların rolü ve uygulama araçları ile ilgili eylemler içeren 40 ayrı bölümden oluşmaktadır⁷.

2002 Johannesburg Dünya Zirvesi

Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi, 2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde toplanmış ve bu toplantıda yapılan müzakereler, çevresel sorunlardan sosyal ve ekonomik kalkınmaya doğru, sürdürülebilir kalkınma algısında büyük bir değişiklik olduğunu göstermiştir. Johannesburg Zirvesi sonunda iki temel belge ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Uygulama Planı, diğeri ise siyasi iradenin yansıtıldığı Siyasi Bildiri'dir⁸.

³ Our Common Future.

⁴ Belge, Komisyon başkanı Harlem Brundtland adına ithafen “Brundtland Raporu” olarak tanınmıştır.

⁵ Brundtland, 1987, s. 1. (https://en.wikisource.org/wiki/Brundtland_Report/Chapter_2._Towards_Sustainable_Development)

⁶ Francesca Nocca. “The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool” *Sustainability*, 9, 1882, 2017, s. 2.

⁷ Rio, 1992. (<http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.htm>.)

⁸ Uygulama Planı ve Siyasi Bildiriye “www.johannesburgsummit.org” adresinden erişmek mümkündür.

Uygulama Planı hedefleri arasında,

- 2015 yılına kadar temiz su ve atıksu hizmetlerine sahip olmayan kişi sayısının yarıya indirilmesi, 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması,
- 2015 yılına kadar balıkçılık alanlarında en yüksek verime ulaşılması,
- 2020 yılına kadar, en az 100 milyon elverişsiz koşullarda yaşayan kişinin yaşamlarında önemli iyileştirmeler sağlanması için diğer hususların yanısıra arazi, toprağa ve yeterli barınağa erişimin geliştirilmesi, bu amaçla yerel makamların programlar uygulamaları,
- Halen enerjiye erişimi olmayan 2 milyar kişiye enerji temin edilmesi ve yenilenebilir enerji kaynakları payının artırılması,
- 2020 yılına kadar kimyasalların kullanımında ve üretiminde insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması,
- Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi için Küresel Çevre İmkani'nin ana kaynak olarak belirlenmesi,
- Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması için işbirliğinin geliştirilmesi, ülkelerin Kyoto Protokolü'nü onaylamaya teşvik edilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm ülkelerin yararına olan açık, hakkaniyetli ve ayrımcı olmayan çok taraflı ticari ve finansal sistemlerin sağlanması,
- Gelişme yolundaki ülkelerin borç sorunlarına geniş kapsamlı olarak hitap edebilmek bakımından yenilik getiren mekanizmaların desteklenmesi,
- İyi yönetim konusunda ortaklık anlayışının belli başlı grupları kapsayacak şekilde ve her düzeyde geliştirilmesi, gibi konulara yer verilmiştir⁹.

2010 BM Küresel Kalkınma Yüksek Düzey Paneli

19 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen Birleşmiş Milletler, Küresel Kalkınma Yüksek Düzey Paneli'nin sonuç raporunun ilk bölümünde, sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi anlatılmış, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre koruma arasındaki uyum olduğu kabul edilmiştir¹⁰. Sonraki bölümlerde ise 1992 Rio

⁹ Johannesburg, 2002. (http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa.)

¹⁰ John Drexhage - Deborah Murphy *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, New York, 2010.

toplantısından sonraki süreç ve 2010 sonrası 20 yıl için öngörülen hedefler üzerinde durulmuştur.

2012 Rio Konferansı

2012 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Rio+ 20 düzenlenmiştir. Konferans, 1992 yılında aynı kentte yapılan Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 20. yıldönümü ve 2002 yılında Johannesburg'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nin 10. yıldönümünde düzenlenmiştir.

Rio+20 Zirvesi'nde tüm dünyadan gelen liderler, 1992 Rio Zirvesi'nden bu yana tüm dünyada yaygın olarak kullanılan "sürdürülebilir kalkınma" hedefinin günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenen hâli olan "Yeşil Büyüme" hedefi için, uluslararası arenada ortak bir tanıma ulaşmayı hedeflemişlerdir¹¹.

2015 Gündem 30

2015 yılında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi- Gündem 30 yayınlanmıştır. Gündem 30 olarak bilinen eylem planı, 13 BM üye ülkenin hükümetleri tarafından hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan bu eylem planında 2030 yılına kadar uygulanması planlanan 17 adet amaç ve 169 hedef belirlenmiş ve Birleşmiş Milletler tarafından 2000 yılında belirlenen amaçların yerini almıştır¹² (Resim 1).

Resim 1. Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları¹³

¹¹ Rio de Janeiro, 2012. (<https://mpgm.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rioplus20-zirvesi-haber-867>.)

¹² Gündem 30. (https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E)

¹³ <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html>

2016 Quito Konferansı

17-20 Ekim 2016 tarihlerinde Quito’da, Birleşmiş Milletler Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Konferansı sonunda yayınlanan Yeni Kentsel Gündem (NUA) raporunda, kültür mirası sürdürülebilir kalkınma için önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, 1976 Vancouver Habitat I, 1996 İstanbul Habitat II ve 2016 Quito Habitat III toplantılarında da gündeme alınıp tartışılmıştır. Bu toplantılarda dünya genelinde hızla artan kentleşmenin ve büyüyen kentlerin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Kültür Mirası ve İlgili Kavramlar¹⁴

Bu bölümde, son yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın üç önemli ayağı olarak kabul edilen ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevre korumaya ek olarak, bir diğer faktör olarak yer alması tartışılan kültür mirası ve ilgili diğer kavramların tanımları üzerinde durulacaktır.

Kültür mirası, önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve evrensel değerlere sahip olan varlıklara verilen bir isimdir. Miras kavramı, geçmişten miras kalan her şeyi ifade eder. Bununla birlikte, miras üzerine yapılan pek çok akademik söylem, mirasın, geçmişten kalan nesnelere değil, günümüzde geçmişte kullanılan ve geçmişle ilişkili bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁵. Kültür mirası, bizi geçmişe bağlar, kimliğimiz için bir temel ve bir bilgi kaynağı olarak hizmet eder. Dahası, ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilir.

UNESCO, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi” kültür mirasını üç sınıfta gruplandırmaktadır:

“Anıtlar: Bu gruba mimari yapılar, heykeller, resimler, arkeolojik eserler, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri girmektedir.

Yapı toplulukları: Bu gruba giren yapı toplulukları buldukları konum nedeniyle tarihi, sanatsal veya bilimsel olarak evrensel değerlere sahiptirler.

¹⁴ 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı Türkiye Etkinlikleri’nde, ICOMOS Türkiye ve Europa Nostra Türkiye ortaklığında 29 Mart 2018 tarihinde İTÜ Taşkışla’da Nezih Eldem Salonu’nda gerçekleştirilen “1975 Avrupa Mimari Miras Yılından 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı’na” başlıklı panelde, Prof. Cevat Erder yaptığı konuşmada, geçmişten kalan her şeyin yaşamaya devam ettiğini, bu nedenle kültür mirası terimi yerine kültür varlığı teriminin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

¹⁵ Maja Lagerqvist, “My Goodness, My Heritage! Constructing Good Heritage in the Irish Economic Crisis”, *Culture Unbound*, S. 7, 2015, s. 287.

Sitler: Bu gruba giren sit alanları ya insan ürünüdür ya da doğal bir şekilde oluşmuştur. Bazen de ikisinin karışımıdır. Bu gruba giren sit alanları ya estetik, ya etnolojik ya da antropolojik bakımdan evrensel değerlere sahiptirler”¹⁶.

UNESCO'nun tanımladığı bu gruplar dışında yani somut kültür mirası dışındaki kültürel değerler de zamanla korunmaya değer kültür mirası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. UNESCO'nun Paris'te 29 Eylül-17 Ekim 2003 tarihleri arasında toplanan 32. Genel Konferansı'nda “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni” kabul edilmiştir. 2003 tarihinden itibaren üye ülkeler somut olmayan (intangible) kültür miraslarını UNESCO'ya bildirmeye başlamıştır ve 2019 yılı itibari ile 127 ülkeden 549 tanesi listeye alınmıştır¹⁷. Türkiye'den ise Meddahlık, Nevruz Bayramı, Türk kahvesi, Hıdrellez gibi 17 adet somut olmayan kültür varlığı listeye girmiştir.

Kültür Varlıkları¹⁸

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda, “*Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıkları*” olarak tanımlanmaktadır¹⁹.

Kültür Mirası Yönetimi

Arkeolojik mirasın yönetimi ve aktif olarak ekonomiye ve toplumsal yaşama kazandırılması konusunda yüzyılın başından beri birçok girişim yapılmış, kültürel mirasın ekonomik amaçla kullanılması üzerinde birçok görüş ileri sürülmüştür. 1970'lere kadar arkeolojinin amacı araştırma yapmak

¹⁶ Kültür mirası ve kültür varlıklarının yıllar içinde farklı metinlerde farklı tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin; Avrupa Birliği'nin 2018 Avrupa Miras Yılı kapsamında hazırladığı metinde kültür mirası 4 kategoriye ayrılıp örneklendirilmiştir:

Somut; Örneğin yapılar, anıtlar, objeler, giyisiler, sanat eserleri, kitaplar, makineler, tarihi kentler, arkeolojik sit alanları.

Somut olmayan; İnsan değeri olan uygulamalar, sunumlar, bilgi, yetenekler ve ilgili araçlar, objeler ve kültür alanları. Bunun içine diller, sözel gelenekler, performans sanatları, sosyal pratikler ve geleneksel el sanatları da dâhildir.

Doğal; Peysajlar, flora ve fauna.

Dijital; Dijital biçimde ortaya konmuş kaynaklar (dijital sanat veya animasyonlar) veya korumak için dijitalize edilmiş kaynaklar (metinler, imajlar, kayıtlar) (https://ec.europa.eu/culture/policy/culture-policies/cultural-heritage_en).

¹⁷ <http://whc.unesco.org/en/list>.

¹⁸ Kavramın geniş tanımı için bk. Emre Madran - Nimet Özgönül, *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7.

¹⁹ KVTVKK, Madde 3. (http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic).

iken, 1970'lerden itibaren özellikle kültür mirasının yeni bir anlayış içinde yönetimi gündeme gelmiş ve gelişen tartışma ortamında bunların devlete yük olmadan ekonomiye ve topluma kazandırılması, sivil toplum ve yerel yönetimlere bu konuda daha fazla sorumluluk yüklemesi prensip olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte, devletin geçen yüzyıldan beri süregelen kültür mirası üzerindeki hakları sınırlanırken, devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerine, bunları denetleme, kullanma, ortaya çıkarma, işletme, onarım konularında uyulması gerekli ilkeleri belirleyerek denetleme işlevi kazandırmıştır.

Günümüzde kültür varlıklarının tespiti, tescili ve korunması kadar, elde edilen bilgiyi toplumla paylaşmak ve sürdürülebilir bir modelle yönetmek de önemli ilkelerdir. Tarihsel doku üzerindeki imar baskısı, koruma konusunda yeterli siyasi iradenin olmayışı, hükümetlerin yapılaşma, turizm, baraj yapımı gibi ekonomik öncelikleri öne sürerek koruma önceliklerinin göz ardı edilmesi, kültür mirası üzerindeki başlıca sorunlu alanlardır²⁰.

Yerel yönetim otoritelerinin ve kanun yapıcılarının, envanter, alan taraması, kazı, belgeleme, araştırma, geliştirme, koruma, onarım, bilgilendirme, sergileme, halk katılımı ve kültür mirasının kullanımı işlemlerini ve kullanım hakkı gibi işlemleri düzenleyen, arkeolojik miras ile ilgili olarak yukarıda belirtilen işlere ait uzmanlık alanları ile standartların saptanması gibi sorumlulukları vardır²¹.

Kültür Sektörü

Kültür sektörü, kültür varlıklarının bilimsel değerinin göz önünde bulundurularak ekonomik ve sosyal zenginliğe katkıda bulunacak biçimde değerlendirilmesidir. Bu kavram kültür mirası yönetimine benzer ilkeler çerçevesinde gelişmiş olsa da daha geniş ölçeklidir. Kültür mirası yönetiminin hedefi doğrudan kültür varlığı iken kültür sektöründe kültür varlıklarının buldukları bölge ile birlikte bütüncül bir planlama içinde ele alınması söz konusudur. Yani kısaca kültür sektörü, kültür varlığının bölge planlamasının bir girdisi olarak kabul edilmesidir²².

²⁰ Ruşen Keleş, *Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları (1993-2014)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 644.

²¹ Kültür mirası yönetimi konusunda tanımlamaların yapıldığı ve belirleyici kararların alındığı belgeler arasında 1967 Quito Normları, 1992 Malta Sözleşmesi ve 1997 tarihli Helsinki Konferansı Bildirisi sayılabilir. Bk. Emre Madran - Nimet Özgönül, *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999.

²² Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 174.

Kültür sektörü, toplumda hem sosyal hem de finansal olarak kilit rol oynamakta ve özellikle ulusal ekonomik iyileşmede istihdam sağlamaktadır. Bankacılık ve emlak sektörleri ekonomik krizlerden en çok etkilenirken, kültür sektörü ekonomik iyileşme için kullanılan araçlardan biri olabilmektedir.

Kültür Mirasının Ekonomik Değeri

Kültür mirasının korunması, genellikle ekonomik gelişmeye bir engel olarak görülür, fakat tam tersine, ekonomiyi, yeni iş imkanları, geleneksel zanaatların gelişimi ve eğitimi, kent merkezlerinin yenilenmesi, kültür mirası turizmi, mülk değerlerinde artış gibi farklı pek çok alanda destekler.

Kültür mirasının ekonomik büyümede büyük bir rol oynadığı, pek çok ülkede örnekleriyle görülmektedir. Kültürel politikanın ekonomik sonuçları, makro ekonomide bir yenilik, büyüme ve dinamizm kaynağı olarak kültürel ve yaratıcı endüstrilere olan ilginin artmasıyla son yıllarda daha belirgin hâle gelmiştir. Kamu ya da özel sektör eli ile kültür varlıkları üzerinde yapılan uygulamalar arasında; koruma, onarım, yenileme, tarihi çevre koruma ve planlama sayılabilir.

Kültür varlıkları, toplumların sahip olduğu diğer değerlerin içinde yer alan önemli bir değerdir ve her kültür varlığının kendine özgü değeri vardır. 2005 tarihli Faro Sözleşmesi'nde ise kültür mirasına dair değerler sıralanmış ve ekonomik değerler ön plana çıkmıştır²³. Bu değerler, estetik değer, sembolik değer, spiritüel değer, dini değer, sosyal değer, tarihi değer, otantik değer, bilimsel değer, eğitim değeri ve ekonomik değer olarak sıralanabilir²⁴.

Zaman içinde kültür varlıklarının ekonomik değeri, giderek daha çok tartışılır bir konu haline gelmiştir. Kültür mirasının ekonomik değerinin farklı boyutları vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de karar organlarının neyin korunacağı neyin korunmayacağı konusunda aldıkları karardır. Kültür mirası konusunda karar alanlar arkeologlar, mimarlar, kent plancıları gibi bu konunun uzmanları gibi görünse de, kültür mirası ile ilgili kararlarda ekonomik yani mali boyutlar da oldukça önemlidir. Pek çok durumda kültür mirasının korunması ile ekonomik gelişim arasında bir çatışma süregelmiştir. Ekonomik kriz ortamlarında bu çatışma daha da

²³ Council of Europe Framework Convention on the Value of Heritage for Society, 2005.

²⁴ David Throsby, "Heritage Economics: A Conceptual Framework", *The Economics of Uniqueness, Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, Ed. Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi, Urban Development Series, The World Bank, Washington, 2012, s. 45-74; Lagerqvist, *age*, s. 288.

kuvvetlenmektedir²⁵. Oysa kültür varlıklarının korunmasına yönelik yapılacak yatırımlar da, açtığı yeni iş imkânları ile ekonomik canlanmaya katkı sağlamaktadır. Örneğin; Norveç'te tarihî yapıların rehabilitasyonu, % 16,5 doğrudan, % 26,7 dolaylı iş alanı yaratmıştır ve otomotiv sektörü ile karşılaştırıldığında, otomotiv sektörü sadece % 1- 6,3 yeni iş imkânı yaratmıştır²⁶.

Kültür Turizmi

Turizm dünyada en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve her geçen gün büyümeye devam etmektedir. İletişim ve ulaşım olanakları arttıkça dünya genelinde turist sayısı da hızla artmaktadır. Turizm sektöründe giderek artan bir eğilim de kültür turizmidir. Günümüzde turistler gittikleri ülke veya şehirlerin arkeolojik ve tarihî mirasına daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu durum akılcı turizm stratejileri ile özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir girdi haline gelmektedir.

Turizmin bir bölgedeki diğer ekonomik sektörlerin canlanmasında bir katalizör görevi gördüğü ve turizmin sebep olduğu ekonomik canlanmanın diğer sektörlerle de yayıldığı görülmektedir. Veriler, turizm gelirleri ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve turizmde uzmanlaşmış ülkelerin, diğer tüm faktörleri eşit olmayan ülkelere göre daha iyi bir ekonomik büyüme yaşadıklarını göstermektedir²⁷.

Kültür turizminin yerel ekonomiye katkısını için Türkiye'deki önemli örneklerden biri Efes Antik Kenti'dir. Efes'e her yıl 2 milyon ziyaretçi gelmektedir, yani Türkiye'de turistler tarafından en çok ziyaret edilen arkeolojik sit alanlarından biridir. Kazıların başladığı 19. yüzyıl ortalarında ıssız bir yer olan Selçuk ve civarı, arkeolojik kazılar sayesinde 150 yılda hızlı bir ekonomik kalkınma yaşamıştır²⁸. Günümüzde Efes'in çevresinde yoğun bir turizm hareketliliği ve ticaret vardır. Otel, restoran, hediyelik eşya gibi hizmetlerin yanı sıra Efes'te anıtlar, alanlar ve caddeler sosyal

²⁵ Ekonomik krizin kültür mirası üzerine etkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. İlknur Türkoğlu, "Ekonomik Krizlerin Kültür Mirası Üzerine Etkileri" *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu*, C. I, Ed. Çiğdem Gülgün, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019, s. 203-256.

²⁶ Indre Grazuleviciute, "Cultural Heritage in the Context of Sustainable Development", *Environmental Research, Engineering and Management*, C. XXXVII, S. 3, 2006, s. 77.

²⁷ Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi (Ed.), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, The World Bank, Washington, 2012, xxv.

²⁸ Sabine Ladstaetter, "Ephesos: Arkeoloji ve Kitle Turizmi", *MIRAS 4, Heritage in Context 2, Arkeoloji ve Turizm*, Ed. Katja Piesker - Burcu Akan - Duygu Göçmen - Seçil Tezer Altay, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 255.

etkinlikler için kiralanabilmekte, antik kentin bazı alanları, yemek ziyafetleri, düğünler ve konserler için mekân olarak kullanılabilir. Bu uygulama, zaman zaman tartışmalara da neden olmaktadır.

Kültür mirasının yerel ekonomiyi olumlu etkilediğine dair son yıllardaki en çarpıcı örnek, Şanlıurfa'da yer alan Göbeklitepe'dir. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre 2017 yılında Göbeklitepe'nin bulunduğu Şanlıurfa'yı 806 bin yerli ve yabancı turist ziyaret etti. 2018 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmasıyla Göbeklitepe'ye ilgi daha da artmış ve 2019 Kasım ayı itibari ile Şanlıurfa'ya gelen turist sayısı 4 milyona ulaştı²⁹.

Turizm ve rekreasyon etkinliklerinde dünya çapındaki istikrarlı büyüme, pek çok ülkede millî ve bölgesel ekonomiler için kültür turizmini ve rekreasyonu bir ekonomik etkinlik, istihdam, gelir ve halk için bir kazanç kaynağı haline getirmiştir. Aynı zamanda, dünyada ekonomik gerilemenin yaşandığı pek çok bölgede, kültür ve yaratıcı endüstriler kentsel yenilenme ve ekonomik canlılığın motor gücü olarak görülmeye başlanmıştır³⁰.

Sürdürülebilir Kalkınma İle İlgili Belgelerde Kültür Mirasının Yeri

Kültür varlıklarının korunması ve bakımının sosyal sürdürülebilirlik için çok önemli bir rol oynadığı açıktır, çünkü tüm kültürel varlıklar, tiyatro, müzik, görsel sanatlar, el sanatları, yerel gelenekler, doğal olarak ve içlerinde buldukları fiziksel bağlam tarafından yüzyıllar boyunca yaratılmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve geliştirilmiştir. Bu kültürel kaynaklar, toplumların sürdürülebilir kültürel, sosyal, ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynar ve böylece onların yaratılmasını etkileyen fiziksel doku da korunmuş olur³¹.

Konu ile ilgili belgeler incelendiğinde sürdürülebilir kalkınma konusunda, ekonomik kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre koruma üç ana ayak olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak kültürün de sürdürülebilir kalkınmanın bir ayağı olması gerektiği son yıllarda tartışılır hale gelmiştir. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma konulu belli başlı uluslararası belgelerde kültür ve kültür mirası kavramının yeri incelenecektir.

²⁹ Kaynak: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/665557.aspx>

³⁰ George Mergos - Nikolas Patsavos, "Introduction and Overview", "Introduction and Overview", *Cultural Heritage and Sustainable Development, Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos - Nicolas Patsavos, Technical University of Crete, Chania, 2017, s. 81.

³¹ I. Grazuleviciute, *age.*, s. 76.

1995 Sürdürülebilir Turizm Dünya Konferansı

27-28 Nisan 1995 tarihinde İspanya, Lanzarote kentinde düzenlenmiştir ve konferans sonunda Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzüğün maddelerini kültür mirası bağlamında incelediğimizde, birkaç maddede turizmin kültür mirası üzerine etkileri üzerinde durulduğunu görüyoruz³².

Örneğin 1. maddede:

“Turizm kalkınmasında, sürdürülebilirlik kriteri temel alınmalıdır, yani yerel topluluklar için uzun vadede ekolojik olarak idare edilebilir olduğu kadar, ekonomik olarak gerçekleştirilebilir ve etnik ve sosyal olarak adil olmalıdır. Kalkınmanın önemli bir aracı olan turizm, sürdürülebilir bir kalkınma stratejisi içinde aktif rol almalıdır” denilmektedir. 2. maddede ise, sürdürülebilir turizmin, doğal, kültürel ve insani çevre ile bütüncül olması gerektiği belirtilmektedir. 3. maddede ise:

“Her yerel topluluğun kültür mirasına ve geleneksel öğelerine, etkinliklerine ve dinamiklerine etkileri hesaba katılmalıdır” denilmektedir.

Bu tüzük ile turizmin doğal çevre, yerel kültürler, kültür mirası ve yerel ekonomiler üzerine etkileri sıralanarak, turizmde mutlaka bu etkiler gözönünde bulundurularak ve tüm bunlara saygılı sürdürülebilir modellerin uygulanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

1995 tarihli bu tüzüğün kabulünden 20 yıl sonra, 2015 yılında yine İspanya’da düzenlenen Sürdürülebilir Turizm Dünya Zirvesi (ST+20) toplanmış ve Sürdürülebilir Turizm’in ana aktörlerini bir araya getirerek belirlenen amaçlara ulaşmak için yeni bir yol haritası üzerinde çalışılmıştır.

2012 Birleşmiş Milletler “Kültür ve Kalkınma”: 2015 Sonrası-Sürdürülebilir Kalkınmayı Sağlayan bir İtici ve Güçlendirici Güç Olarak Kültür Belgesi³³

Birleşmiş Milletlere bağlı ECOSOC’un (Economic and Social Council) “Bilim, teknoloji ve yenilikçilik ve kültürün sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve Milenyum Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için potansiyeli” konusundaki yıllık bakanlar görüşü, gelişme hedeflerine ulaşılması amacı ile 2012 yılında hazırlanmıştır. Metinde *“Kültürün sürdürülebilir kalkınmayı,*

³² Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü için: <http://www.institutoturismoresponsable.com/events/sustainabletourismcharter2015/index.html%3Fp=1528.html>

³³ “Culture and Development”- 2012: Post- 2015 “Culture: a driver and an enabler of sustainable development”

yönlendirici ve destekleyici olarak iki yoldan desteklediği dikkate alınmalıdır” denilmektedir. Konu ile ilgili başlıklar incelendiğinde, kültürün sürdürülebilir kalkınma içindeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır:

“2. başlık: Kültür sürdürülebilir gelişimi yönlendirir

Geçtiğimiz on yıl boyunca, kültür sektörü ile ilgili istatistikler, göstergeler ve veriler ile operasyonel faaliyetler, kültürün toplum genelinde sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerle birlikte kalkınma için güçlü bir itici güç olabileceğinin altını çizdi. Konusu özellikle, kültür sektörünün ekonomiye katkısı ve yoksulluğun azaltılmasıdır.

Kültür mirası, kültürel ve yaratıcı endüstriler, sürdürülebilir kültürel turizm ve kültürel altyapı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde zengin kültür mirası ve önemli işgücünü göz önüne alarak, gelişmekte olan ülkelerde, gelir yaratmada stratejik bir araç olarak hizmet verebilir.

Kültürel ve yaratıcı endüstriler, Orta Doğu'da % 17,6, Afrika'da % 13,9, Güney Amerika'da % 11,9, Asya'da % 9,7, Okyanusya'da % 6,9, Kuzey ve Orta Amerika'da % 4.3 büyüme oranıyla küresel ekonomideki en hızlı büyüyen sektörlerden birini temsil ediyor.

3.başlık: Sürdürülebilir gelişimi destekleyen kültür

İnsan hakları temelli bir yaklaşımda kültürel çeşitliliğe saygıyı kabul etmek ve teşvik etmek, kültürlerarası diyalogu kolaylaştırabilir, çatışmaları önleyebilir ve marjinalleşmiş grupların haklarını uluslararası ve kendi içinde koruyarak gelişim hedeflerine ulaşmak için en uygun koşulları yaratabilir. Bu şekilde anlaşılan kültür, gelişimi daha sürdürülebilir kılmaktadır.

4. başlık: 2015 Ötesinde Kültür Potansiyelinden Yararlanma

Kültürün sürdürülebilir kalkınmaya entegrasyonu stratejiler ve politikalar, güçlü bir sosyo-ekonomik kaynak olarak hizmet etmenin yanı sıra, insan merkezli ve kapsayıcı bir yaklaşımı geliştirir. Kültür, çapraz ve kesişen bir meseledir ve bu nedenle kalkınmanın tüm boyutlarını etkiler. Bununla birlikte, kültürün sürdürülebilir kalkınmadaki rolüne dikkat etmek, sonuçların yanı sıra süreçlere de gereken özeni göstermek gerekir”

5. başlıkta ise kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısını arttıracak öneriler sıralanıyor:

Kültürün yönetime entegrasyonu: Kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla kültürün gelişim kavramını, ölçülmesini ve uygulanmasını entegre etmek.

Kültür Sektörünün Ekonomik Kalkınmaya ve Yoksulluğun Azaltılmasına Katkısına yatırım yapmak: Sürdürülebilir kültürel turizmi, kültürel ve yaratıcı endüstrileri, kültürel kurumları ve iyi istihdam sağlayan, yerel kalkınmayı teşvik eden ve girişimciliği teşvik eden güçlü ekonomik alt sektörler olarak kültür temelli kentsel canlanmayı desteklemek. Kültür öncülüğünde ekonomik kalkınma, genellikle kırılğan olan ve benzersiz ve yenilenemeyen bir sermaye oluşturan kültür varlıklarının korunmasını dikkate almalıdır.

Çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek için Geleneksel Bilgiden Yararlanma: Geleneksel bilgi ve uygulamaları sürdürülebilir çevre programlarına entegre etmek ve geleneksel çevre uygulamaları ile yüksek teknolojiler arasında sinerji aramak.

Sosyal bütünleşmeyi teşvik etmek için kültür oluşturma: Sosyal uyumu sağlamak için kültürlerarası diyalogu teşvik etmek, böylece kalkınmaya elverişli bir ortam yaratmak. Sanatların toplumsal uyumu teşvik etme ve özellikle gençler arasında ve çatışma sonrası ve afet sonrası durumlarda girişimciliği geliştirme potansiyelinden yararlanmak³⁴.

Bu metin kültürün sürdürülebilir kalkınma ve yerel ekonomiler için yerini ve önemini vurgulaması açısından önemli bir metindir.

2013 Hangzhou Bildirisi

“Sürdürülebilir Gelişim Politikalarının Merkezinde Yer Alan Kültür” başlıklı Hangzhou Bildirisi, UNESCO’nun “Kültür: Sürdürülebilir Gelişimin Anahtarı” uluslararası kongresinin sonuç belgesidir. Kongre, 15- 17 Mayıs 2013 tarihinde Çin-Hangzhou’da 82 ülkeden 500 katılımcı ile gerçekleşmiştir.

Hangzhou Bildirisi, uluslararası ve ulusal politik yapılara ve kalkınma aktörlerine, kültürün sürdürülebilir gelişiminin başarılmasında neden ve nasıl kritik öneme sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Sonuç bildirisinde denilmektedir ki:

³⁴ https://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/index.shtml

“Sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma, uyum, çevresel sürdürülebilirlik, barış ve güvenlik konularını içerebilecek katkıları sayesinde kültürün sürdürülebilir kalkınmanın itici gücü olarak potansiyelini yeniden değerlendiriyoruz”³⁵.

Altbaşlıklarda ise özetle şu konulara değinilmektedir:

Kültürü tüm gelişme politika ve programlarına dâhil etmek: Kültürün değerlendirilmesi, insan hakları, eşitlik ve sürdürülebilirlik ile eşit ölçüde, 2015 sonrası BM kalkınma gündeminin dördüncü temel ilkesi olarak dahil edilmelidir. Kültürel boyut, sürdürülebilir kalkınma ve refah kavramlarının yanı sıra kalkınma politika ve programlarının kavramsallaştırılması, ölçülmesi ve fiili uygulamasına sistematik olarak entegre edilmelidir.

Kapsayıcı sosyal kalkınmayı teşvik etmek için herkes için kültürel hakların sağlanması: Kültüre ve kültürel ve dilsel çeşitliliğe saygıya dayalı bir yaklaşım, ulusal ve bölgesel politikalar ve azınlıklar, cinsiyet dengesi ve gençler ve yerli halkların sorunları da dâhil olmak üzere yasal çerçevelerde teşvik edilmelidir. Azınlıklar ve yerli halklar da dahil olmak üzere kültürel değerler ve varlıklar, uygulamalar eğitim ve iletişim programlarına entegre edilmeli ve korunmalı ve yeterli tanıma verilmelidir.

Yoksulluğun azaltılması ve kapsayıcı ekonomik kalkınma için kültür: Kültür, bilgi sermayesi ve bir kaynak olarak, bireylerin ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılar ve yoksulluğu azaltır. Yerel toplulukların sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunan, kültürler arası alışverişi teşvik eden ve maddi ve maddi olmayan mirasın korunmasına yönelik kaynaklar üreten sorumlu, kültürel açıdan farkında, kapsayıcı ve sürdürülebilir turizm ve eğlence endüstrilerini desteklemeye özel dikkat gösterilmelidir.

Çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek için kültürü geliştirmek: Tarihi kentsel ve kırsal alanların ve bunlarla ilişkili geleneksel bilgi ve uygulamaların korunması, toplumların çevresel ayak izlerini azaltır, ekolojik olarak sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını ve sürdürülebilir kentsel ve mimari tasarım çözümlerini teşvik eder.

Afetlere karşı dayanıklılığı güçlendirmek ve kültür yoluyla iklim değişikliğiyle mücadele etmek: Kültürel peysajlar da dahil olmak

³⁵ Hangzhou, 2013 (<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>)

üzere tarihi çevrenin uygun şekilde korunması ve bilimsel bilgilerle sinerji içindeki geleneksel bilgi, değer ve uygulamaların korunması, toplulukların afetlere ve iklim değişikliğine karşı direncini arttırmaktadır.

Değer, koruma ve gelecek nesillere kültür aktarma: Kültür mirası, refahımız ve gelecek nesiller için kritik bir varlıktır ve kentleşme, kalkınma baskıları, küreselleşme ve iklim değişikliğine bağlı olayların birleşik etkileri sonucu endişe verici bir orandadır. Mirasın ve miras alınan değerler sisteminin ve kültürel varlıkların korunmasını ve tanıtımını sağlamak için ortak politikaların bir parçası olarak ulusal politikalar ve programlar güçlendirilmeli, toplum yaşamında merkezi bir rol üstlenmelidir.

Sürdürülebilir kentsel gelişim ve yönetimi sağlamak için kültürü bir kaynak olarak kullanma: Canlı bir kültürel yaşam ve kentsel tarihi çevrelerin kalitesi sürdürülebilir şehirlere ulaşmak için çok önemlidir. Yerel yönetimler bu ortamları doğal ortamlarına uygun olarak korumalı ve geliştirmelidir. Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin yanı sıra, yeşil istihdam üreten, yerel kalkınmayı teşvik eden ve yaratıcılığı teşvik eden güçlü ekonomik alt sektörler olarak, mirasa dayalı kentsel canlandırma ve sürdürülebilir turizm de teşvik edilmelidir.

Yenilikçi ve sürdürülebilir işbirliği modelleri geliştirmek için kültürden yararlanmak: Kamu-özel ortaklıklarının büyük ve keşfedilmemiş potansiyeli, kültüre destek için işbirliği için alternatif ve sürdürülebilir modeller sağlayabilir. Bu bağlamda, farklı kültürel alt sektörlerin özel ihtiyaçlarına dikkat edilmeli, özellikle de en iyi uygulamaların paylaşılması yoluyla kapasitelerin geliştirilmesi, bilgi aktarılması ve girişimciliğin güçlendirilmesi için fırsatlar sağlanmalıdır.

2014 Ulusal Düzeyde Sürdürülebilir Kalkınma ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Uzmanlar Toplantısı

Bir önceki bölümde ayrıntısı ile anlatıldığı gibi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilmiş ve 2006'da yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede³⁶ somut olmayan kültür miras:

“Somut olmayan kültürel miras” toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak

³⁶ <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>

tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar” olarak tanımlanmaktadır.

Fakat tanımlamanın devamında bazı kısıtlamalar yapılarak,

“İşbu Sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, grupların ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır” denilmesi dikkat çekicidir. Yani bu tanımlamaya göre somut olmayan kültürel miras kapsamına giren herhangi bir şey, ancak sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygunsuzsa bu kapsama girmesi kabul edilebilir.

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramları 2010 yılında Sözleşme'nin Uygulama Yönergesi'ne eklenmiştir. Uygulama Yönergesi'nde sürdürülebilir kalkınmanın yer bulduğu ilk düzenleme İkinci Bölüm'de Somut Olmayan Kültürel Miras Fonu'na ilişkin 73. paragrafta yer almış ve “Faaliyetleri sürdürülebilir kalkınmanın gereklerine uygun olmayan kuruluşlardan destek kabul edilmeyeceği” ifade edilmiştir³⁷.

2014 yılında somut olmayan kültür mirası konusunda İstanbul'da bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının konusunu gelecek dönemde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Sözleşme'nin giriş metni ve 2. maddesinde yer bulan sürdürülebilir kalkınma konusuna ilişkin olarak Sözleşme'nin Uygulama Yönergesi'nde yapılacak yeni düzenlemeler oluşturulmuştur³⁸.

2015 Tarihli 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi (Ajanda 30)

Önümüzdeki dönemde dünyadaki kalkınma modellerini etkileyecek olan hedefler içinde kültür mirası başlığının yer almaması dikkat çekicidir. Gündem 30 metninde yer alan 17 amaç içinde sadece 11. Amaç: “Kentleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir hale getirmek” başlığı altında yer alan Hedef 11.4'te kültürel mirastan bahsedilmektedir:

Hedef 11.4: *“Dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma ve koruma çabalarını güçlendirmek”*³⁹

³⁷ İrem Alparslan, *Unesco, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kültür: Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Örneği*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Unesco Uzmanlık Tezi, Ankara, 2015, s. 39.

³⁸ www.unesco.org.tr

³⁹ https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

Ancak, kültür mirası doğal mirasla birlikte ele alınması nedeni ile yetersiz bir tanımdır. Ayrıca, bu hedefte kültür mirasının sadece korunması üzerinde durulmaktadır. Kültür mirasının değerlendirilmesi, yönetilmesi ve toplumsal kimliğe kazandırılması gibi konulara değinilmemektedir⁴⁰.

2015 Sürdürülebilir Bir Kalkınma Perspektifinin Dünya Miras Sözleşmesi Sürecine Entegrasyonu Politika Belgesi (834-5)

2015 yılında, UNESCO tarafından, BM'nin sürdürülebilir kalkınmasıyla politika tutarlılığını sağlamak amacıyla “Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” belgesi kabul edilmiştir⁴¹.

Giriş bölümünde:

“Taraf Devletler ‘Koruma, sürdürülebilirlik ve kalkınma arasında uygun ve eşit bir denge sağlamalı, böylece Dünya Mirası mülkleri, sosyal ve ekonomik kalkınmaya ve toplumlarımızın yaşam kalitesine katkıda bulunan uygun faaliyetlerle korumalıdır” denilmektedir.

3. maddede *“Kültür mirası, çevresel sürdürülebilirlik, kapsayıcı sosyal kalkınma ve kapsayıcı ekonomik kalkınma olmak üzere sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu güçlendirebilir”* denilerek, kültür mirasının kalkınmadaki önemine değinilmektedir.

Metnin 8. maddesinde kültür varlıkları ile doğal çevre arasındaki bağ vurgulanarak:

“Taraf Devletler ayrıca birçok Dünya Mirası mülkünün sosyo-ekolojik sistemleri içindeki biyolojik çeşitlilik ve yerel kültürlerin yakın bağlarını ve karşılıklı bağımlılıklarını da kabul etmelidirler. Bunlar genellikle zamanla insanlar ve çevre arasındaki karşılıklı uyum yoluyla gelişir, birbirleriyle karmaşık şekillerde etkileşime girer ve etkilenirler ve toplulukların esnekliğinin temel bileşenleridir. Bu, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlayan herhangi bir politikanın, biyolojik çeşitliliğin yerel kültürel bağlamla ilişkisini dikkate almak zorunda kalacağını göstermektedir” denilmektedir.

9. maddede ise kültür varlıklarının sürdürülebilir kalkınma içinde değerlendirilmesinde, bu varlıkların doğal, kültürel ve karma özelliklerinin birbirinin ayrılmaz parçaları olduğu ve birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yapılırken kültür varlığının bulunduğu alandaki yerel

⁴⁰ Nocca, *age.*, s. 3.

⁴¹ UNESCO, 2015 (<https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>)

halkın, ilgili tüm kurumların ve paydaşların birlikte hareket edecekleri mekanizmaların kurulması gerekmektedir.

Kültür varlıklarının sürdürülebilir bir çevre koruma politikası için vazgeçilmez bir unsur olduğu 14. maddede de vurgulanmıştır:

“Dünya Mirası Sözleşmesi, istisnai biyolojik çeşitlilik, jeoçeşitlilik veya insan refahı için gerekli olan diğer nadir doğal özellikler içeren olağanüstü doğal mirasa sahip yerlere değer vererek ve koruyarak sürdürülebilir kalkınmayı ve özellikle çevresel sürdürülebilirliği teşvik eder. Bununla birlikte, çevresel sürdürülebilirlik konusundaki bu yaklaşım, kültürel peysajlar da dâhil olmak üzere kültürel ve karma Dünya Mirası mülkleri için aynı şekilde uygulanmalıdır. Bu nedenle Sözleşmeyi uygularken, Taraf Devletler diğer çok taraflı çevre anlaşmalarıyla politika tutarlılığını ve karşılıklı desteği sağlamak için çevresel sürdürülebilirliği daha genel olarak tüm Dünya Mirası mülklerinde teşvik etmelidir. Bu, doğal kaynakların tükenmesini veya bozulmasını önlemek, uzun vadeli çevresel kalite sağlamak ve afetlere ve iklim değişikliğine karşı esnekliğin güçlendirilmesini sağlamak için hem kültürel hem de doğal özelliklerde çevre ile sorumlu bir etkileşimi içerir”.

Metnin 13. maddesinde ise Dünya Mirası'nın sürdürülebilir kalkınmanın garantisi olarak rolünün güçlendirilmeli, bu amaçla, *“Sözleşmeyi uygulayan Taraf Devletler, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu, yani çevresel sürdürülebilirliği, kapsayıcı sosyal kalkınmayı ve kapsayıcı ekonomik kalkınmayı, barışı ve güvenliği teşvik etmekle birlikte değerlendirmelidir”* denilmektedir.

17. maddede “Kapsayıcı sosyal kalkınma” kavramından bahsedilerek:

“Dünya Mirası Sözleşmesi, Taraf Devletlere “kültürel ve doğal mirasa toplumun yaşamında bir işlev vermeyi amaçlayan genel bir politika benimseme” çağrısında bulunur. Taraf Devletler, kapsayıcı sosyal gelişimin, Sözleşme'nin bu hükmünün uygulanmasının merkezinde olduğunu kabul etmelidir. Taraf Devletler ayrıca, yerel ve ilgili topluluklar ve yerli halklar da dahil olmak üzere tüm paydaşların tam katılımının, saygının ve eşitliğinin, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bir taahhülle birlikte, kapsayıcı sosyal gelişim için temel bir öncül olduğunu bilmelidir. Dünya Mirası mülklerinde ve çevresinde yaşam kalitesini ve refahını artırmak, mülkleri ziyaret edebilen veya ikamet edemeyen, ancak hâlâ paydaş olan toplulukları hesaba katarak önemlidir” denilmektedir.

Metnin 24. maddesinde Dünya Mirası varlıklarının ekonomik kalkınmadaki rolü üzerinde de durulmuştur:

“Genel olarak kültürel ve doğal miras olan Dünya Mirası mülkleri, yoksulluğu hafifletmek ve marjinalleşmiş toplumlar da dahil olmak üzere yerel toplulukların sürdürülebilir geçim kaynaklarını arttırmak için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasının bugün dünyanın en büyük zorluklarından biri olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmanın ve şimdiki ve gelecek nesillerin refahının vazgeçilmez bir gerekliliği olduğunu kabul ederek; Sözleşme, Dünya Mirası mülklerinin değerlerine tamamen saygı gösterirken, sürdürülebilir kapsayıcı ve adil ekonomik kalkınmaya, herkes için iyi istihdam ve gelir getirici faaliyetlere, üretken ve sürdürülebilir biçimlerin teşvik edilmesine katkıda bulunmalıdır”.

Sözleşmenin “Ekonomik yatırım ve kaliteli turizmi teşvik etmek” başlığı altındaki 26. maddede, Dünya Mirası varlıkları içinde ve çevresinde, turizmi ve yerel ekonomiyi teşvik etmenin önemi üzerinde durulmakta, bu varlıklara zarar vermeyecek bütünlük düzenlemeler ve uygulamaların planlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

2016 Quito, Birleşmiş Milletler, “Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Konferansı Sonuç Kitabı: Yeni Kentsel Gündem

Bu metinde kentsel sürdürülebilir kalkınmada kültürel mirasın rolünü vurgulayan birçok nokta yer almaktadır. Yeni Kentsel Gündem kültürün ve kültürel çeşitliliğin insanlığı zenginleştiren kaynaklar olduğunu ve kentlere, insan yerleşimlerine ve vatandaşlara kalkınma girişimlerinde aktif ve eşsiz bir rol oynama imkânı tanıyarak sürdürülebilir kalkınmalarına önemli bir katkı sağladığını kabul etmektedir.

10. madde⁴²: *“Yeni Kentsel Gündem, kaynakların sorumlu kullanımına katkıda bulunan ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini ele alan yeni sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının geliştirilmesi ve uygulanmasında kültürün dikkate alınması gerektiğini de kabul etmektedir”*

38. madde⁴³: *“Kentsel alanların iyileştirilmesinde, canlandırılmasında ve toplumsal katılımın güçlendirilmesi ve vatandaşlık hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde, uygun olduğu ölçüde, somut ve*

⁴² Yeni Kentsel Gündem- YKG 2017, s. 10. <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf>

⁴³ YKG 2017, age., s.19.

somut olmayan doğal ve kültürel mirasın bütünlük kentsel ve bölgesel politikalar ve yatırımlar yoluyla kültürel altyapıların ve alanların, müzelerin, yerli kültürlerin ve dillerin yanı sıra geleneksel bilginin ve sanatların korunması ve geliştirilmesi için kentlerde ve insan yerleşimlerinde, yerel düzeylerde sürdürülebilir kullanımı taahhüt ediyor”

124. madde⁴⁴: *“Kültüre, somut ve somut olmayan kültürel miras ve doğa çevreyi geniş ve farklı bir yelpazede koruyan imar planları, imar yönetmelikleri, bina kodları, kıyı yönetimi politikaları ve çeşitli stratejik kalkınma politikaları dâhil planlama araçlarının benimsenmesinde, kentsel planlar ve stratejilerin öncelikli bir bileşeni olarak yer verecek ve kentsel gelişmenin potansiyel yıkıcı etkilerinden koruyacağız”*

125. madde⁴⁵: *“Kültürel mirasın, katılımı ve sorumluluğu teşvik etmedeki rolünü göz önünde bulundurarak sürdürülebilir kentsel gelişme için kullanımını destekleyeceğiz. Değer üretme amacı güden saygın bir restorasyon ve uyarılma yoluyla mimari anıtların ve alanların yenilikçi ve sürdürülebilir kullanımını destekleyeceğiz. Yeni teknolojiler ve teknikler dâhil somut ve somut olmayan kültürel miras bilgisinin tanıtımı ve yaygınlaştırılmasına, geleneksel ifadelerin ve dillerin korunmasına yerli halkları ve yerel toplulukları dâhil edeceğiz”*

Yeni Kentsel Gündem, kalkınmada kültürün ve kültür mirasının önemine değinerek, nüfus artışının ve kalkınmanın önemli bir parçası olan kentleşmede, somut ve somut olmayan kültür mirasının her türlü planlamada ve kentleşme politikalarında öncelikli bir bileşen olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

İnsanlığın geleceği için çözüm olarak görülen sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomik kalkınma ile başarılamayacağı son on yıllardır yaşanan çevre felaketleri, ekonomik eşitsizlik ve sosyal karışıklıklarla ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ancak insana, doğaya ve kültür mirasına saygılı bir kalkınma ile gerçekleştirilebilir.

---

⁴⁴ YKG 2017, *age.*, s. 38.

⁴⁵ YKG 2017, *age.*, s. 38.

Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmadaki Rolü

Somut ve soyut kültür mirası, doğal olarak ve içlerinde buldukları fiziksel bağlam tarafından yüzyıllar boyunca yaratılmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve geliştirilmiştir. Sadece doğal kaynaklar değil, kültürel kaynaklar da toplumların sürdürülebilir ekonomik, kültürel, sosyal gelişiminde önemli bir rol oynar ve böylece onların yaratılmasını etkileyen fiziksel doku da korunmuş olur.

Sürdürülebilir kalkınma, 1987 Brudthland Raporu'nda tanımlanmış ve "Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama becerilerinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır" denmiştir. Sürdürülebilir kalkınma genellikle ekoloji, sosyal gelişim ve ekonomik kalkınma arasında kurulacak bir denge olarak görülmektedir. Örneğin; 1992 Rio Act ve 2002 Johannesburg Konferansı sonuç metinlerinde sürdürülebilir kalkınma, üç faktöre dayandırılmaktadır: Çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma. Zamanla sürdürülebilirliğin diğer ayakları olan kurumsal, kültürel ve diğer boyutlardan da bahsedilir hale gelmiştir⁴⁶. Sürdürülebilir kalkınmada doğal kaynakların ve çevrenin korunması kadar, kültürün ve kültürel çevrelerin korunması da temel ilke olarak kabul edilmeli, bu alanda çalışan uzmanlar, sürdürülebilir kalkınmada kültür mirasının önemini tartışılacağı ve ortaya konacağı bilimsel ortamlar hazırlamalıdır.

Kültürün Kalkınma İle İlgili Tüm Alanları Bağlayıcı Rolü

Kültürün sürdürülebilir kalkınma içinde, şu ana kadar bahsedilenden çok daha önemli bir rolü vardır ve olmalıdır⁴⁷.

Kültürün, dördüncü faktör olarak geleneksel sürdürülebilir kalkınma söylemini genişleten, destekleyici bir rolü vardır. Kültür, ekolojik, sosyal ve ekonomik talepler ve sürdürülebilirlik gereklilikleri ile birlikte düşünülmelidir. Daha etkili olan bu rol, kültürü üç ayağın hepsini dengeleyebilen ve ekonomik, sosyal ve ekolojik baskılar ve ihtiyaçlar arasındaki sürdürülebilir kalkınmayı yönlendiren bir çerçeveleme, bağlamsallaştırma ve arabulucu durumuna getirmektedir.

⁴⁶ Joost Dessein, Katrina Soini, Graham Fairclough and Ina Horlings (Ed.), *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, University of Jyväskylä, Finland, 2015.

⁴⁷ "Culture in, for and as Sustainable Development" başlıklı yayında, kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısı üç başlıkla genişletilmiştir: 1. sürdürülebilir kalkınmada kültür, 2. sürdürülebilir kalkınma için kültür, 3. sürdürülebilir kalkınma olarak kültür.

Geleceğe dair yapılan tüm kalkınma planlamalarında kültürün diğer tüm sektörlerle olan ilişkileri, bağlantıları, birbirlerine etkileri ve katkıları göz önünde bulundurulmalıdır.

Bütünleşik Politikalar ve Planlamalar

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda yer alan ve dünyadaki kalkınma stratejilerini etkileyecek olan 17 hedef incelendiğinde, yoksulluk, açlık, iklim gibi başlıkların olduğunu, fakat hiçbir başlığın somut ve somut olmayan kültür mirasını içermediğini görüyoruz. Oysa insan topluluklarının sağlıklı bir gelecekte yaşamasının temel hedeflerden biri de, geçmişten taşıdıkları kültürel değerlerini koruyabilmeleridir. Kültür varlıkları kalkınmanın önünde bir engel değil, tam tersi katkı sağlayan kaynaklardır. Somut ve somut olmayan kültür mirasına, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyuttaki tüm programlarda yer verilmelidir.

Eğitim, turizm, araştırma, kültürel diplomasi, sosyal politikalar ve şehir ve bölgesel planlama ile ilgili politikaların yanı sıra diğer alanlarla ilgili politikalar oluşturulurken kültür mirası her aşamada planlamalarla bütünleştirilmelidir.

Tek Çözümlü Politikalar Yerine Yerele Özgü Çözümler

Sürdürülebilir kalkınma, dünyanın her yerinde aynı kurullarla başarılı olmayabilir çünkü her ülkenin, her insan topluluğunun farklı özellikleri vardır ve zamanla da değişir. Tek bir boyut, dünyanın farklı coğrafyalarındaki insanların ve yerlerin kültürel özelliklerine uygun olmayabilir. Her alanın kendine has şartları, nitelikleri ve sorunları vardır. Deneyimler, tek boyutlu çözümlerin sorunlu olduğunu ve çoğunlukla etkili çözümler üretmediğini göstermiştir. Bu nedenle geleceğe yönelik planlamalarda her alanın koşullarına özgü planlamalar yapılması ve çözümler üretilmesi gerektiği bir ilke olarak belirlenmelidir.

Kültür Mirasını Etkileyecek Tüm Planlama Süreçlerine İlgili Tüm Paydaşların Dâhil Edilmesi

Yerelde alınan ve kültür mirasını ve yerel halkın yaşamını etkileyecek her türlü karar, ilgili paydaşlarla beraber alınmalı ve şeffaf bir bilgilendirme politikası izlenmelidir. Bu tür karar süreçlerinde ilgili kurumlar, yerel yönetimler, meslek örgütleri, STK'lar ve yerel halk, dâhil edilmesi gereken paydaşlardır. Çağdaş ve demokratik bir yönetim yaklaşımı olarak, STK'ların tüm yönetim politikalarında rolünün artırılması, genel ilke olarak kabul edilmelidir.

Kalkınmada Kültür Mirasının Ekonomik Değeri

Dünya, yoksulların hayatlarını iyileştirmek için program ve politikaların uygulanmasında çok az ilerleme kaydetmiştir ve ekonomik kalkınmanın, sosyal kalkınmanın ve çevresel iyileştirmelerin üç ayağının bütünleşmesi, bir sorun olmaya devam etmektedir.

1990lardan beri Avrupa Konseyi, UNESCO, BM gibi uluslararası kurumlar, aldıkları kararlarla kültür mirasının ekonomiye katkısını desteklemektedirler. 2016 tarihli Quito Konferansı sonuç kitapçığında, kültür mirasının yerel ekonomi için önemi vurgulanmıştır. Diğer ekonomik kaynakların yanı sıra kültürel ve yaratıcı endüstrilerin tanıtımı, geleneksel el sanatlarının canlandırılması, sürdürülebilir turizm ve tarihî mirası koruma çalışmaları, iş imkânları yaratmaktadır.

Kültür mirası yönetiminde çağdaş yaklaşımlardan biri de sürdürülebilir planlamadır. Elde edilen bilimsel verilere ve kültür mirasına zarar vermeyen doğru ve bütüncül planlamalarla kültür mirası, yerel kimliğe ve ekonomiye katkı sağlayan bir kaynaktır.

Ekolojik Sürdürülebilirlikte Kültür Mirasının Rolü

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli sorunlarından biri olan çevre koruma konusunda kültür mirası, bir bilgi kaynağı olarak kullanılmalıdır. Tarihsel süreç içinde kültür ve doğa birlikte, birbirini etkileyerek gelişmiş ve toplumların bugünkü yaşayışlarını şekillendirmiştir. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kararlar alınırken ve uygulanırken kültür ve doğanın bin yıllardır devam etmiş olan ilişkisi ve dengesi dikkate alınmalı ve doğa ile kültür arasında kurulan bağ, sürdürülebilir kalkınma modelleri için örnek alınmalıdır. Bu bağlamda, her insan topluluğuna özgü ve doğal çevreye saygılı yerel ve geleneksel üretim modelleri koruma altına alınmalı ve güncellenerek uygulanmalıdır. Bu açıdan, somut olmayan kültür mirası kapsamındaki yerel ve geleneksel üretim modelleri önemli bilgi kaynaklarıdır.

Kısaltmalar

BM: Birleşmiş Milletler

ECOSOC: Economic and Social Council of UN

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites

KVTVKK: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

NUA: New Urban Agenda

UN: United Nations

UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

UNDP: United Nations Development Programme

WCED: World Commission on Environment and Development
YKG: Yeni Kentsel Gündem

KAYNAKÇA

- Alparslan, İrem, *Unesco, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kültür: Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Örneği*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Unesco Uzmanlık Tezi, Ankara, 2015.
- Dessein, Joost - Soini, Katrina - Fairclough, Graham - Horlings, Ina (Ed.), *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, University of Jyväskylä, Finland, 2015.
- Drexhage, John - Murphy, Deborah, *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, New York, 2010.
- Grazuleviciute, Indre, “Cultural Heritage in the Context of Sustainable Development”, *Environmental Research, Engineering and Management*, C. XXXVII, S. 3, 2006, s. 74-79.
- Keleş, Ruşen, *Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları (1993-2014)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Licciardi, Guido - Rana Amirtashmasebi (Ed.), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, The World Bank, Washington, 2012.
- Ladstaetter, Sabine, “Ephesos: Arkeoloji ve Kitle Turizmi” *MIRAS 4, Heritage in Context 2, Arkeoloji ve Turizm*, Ed. Katja Piesker - Burcu Akan - Duygu Göçmen - Seçil Tezer Altay, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 253-288.
- Emre, Madran - Özgönül, Nimet, *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Lagerqvist, Maja, “My Goodness, My Heritage! Constructing Good Heritage in the Irish Economic Crisis”, *Culture Unbound*, S. 7, 2015, s. 285-306.
- Madran, Emre - Nimet Özgönül (Ed.), *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999.
- Mergos, George - Patsavos, Nicolas, “Introduction and Overview”, *Cultural Heritage and Sustainable Development, Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos - Nicolas Patsavos, Technical University of Crete, Chania, 2017, s. 21-42.
- Mergos, George, “Cultural heritage and the economic development agenda”, *Cultural Heritage and Sustainable Development Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos -

Nicolas Patsavos, Inherit Project, Greece: Technical University of Crete, 2017, s. 81- 96.

Nocca, Francesca, “The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool” *Sustainability*, S. 9, 2017, s. 1- 27.

Özdoğan, Mehmet, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Throsby, David, “Heritage Economics: A Conceptual Framework”, *The Economics of Uniqueness, Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, Ed. Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi, Urban Development Series, The World Bank, Washington, 2012, s. 45-74.

Türkoğlu, İlknur, “Ekonomik Krizlerin Kültür Mirası Üzerine Etkileri”, *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu*, C. I, Ed. Gülgün Çiğdem, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019, s. 203- 256.

Elektronik Kaynaklar

Agenda 30 https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (Erişim Tarihi 25.11.2019)

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Programı <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html> (Erişim Tarihi 11.05.2020)

Brudthland 1987 https://en.wikisource.org/wiki/Brundtland_Report/Chapter_2_Towards_Sustainable_Development (Erişim Tarihi 26.11.2019)

Dünya Mirası Listesi (2018) <http://whc.unesco.org/en/list> (Erişim Tarihi 15.11.2019)

Göbeklitepe 2019 turist sayısı <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/665557.aspx> (Erişim Tarihi 16.12.2019)

Hangzhou 2013 <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf> (Erişim Tarihi 14.11.2019)

Johannesburg 2002 http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa (Erişim Tarihi 16.12.2019)
<http://www.johannesburgsummit.org> (Erişim Tarihi 16.12.2019)

KVTVKK (2018) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic (Erişim Tarihi 16.12.2019)

Post 2015: https://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/index.shtml (Erişim Tarihi 24.11.2019)

Rio 1992 <http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.htm>. (Erişim Tarihi 04.12.2019)

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA KÜLTÜR MİRASININ YERİ VE ÖNEMİ

- Rio de Janeiro 2012 <https://mpgm.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rioplus20-zirvesi-haber-867>. (Erişim Tarihi 16.12.2019)
- Somut Olmayan Kültür Mirası Sözleşmesi <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> (Erişim Tarihi 11.05.2020)
- Stokholm1973 https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1 (Erişim Tarihi 15.11.2019)
- UNESCO 2015, 834-5 <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>(Erişim Tarihi 27.11.2019)
- Yeni Kentsel Gündem- YKG 2017 <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf> (Erişim Tarihi 27.11.2019)
- 1995 Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü <http://www.institutoturismoresponsable.com/events/sustainabletourismcharter2015/index.html%3Fp=1528.html> (Erişim Tarihi 09.05.2010)
- http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Background_on_Sustainable_Development.pdf (Erişim Tarihi 20.11.2019)
- <https://www.agbs.mu/media/sustainability-09-01882-v3.pdf> (Erişim Tarihi 18.11.2019)

